

IDENTITET I ZNAČENJE STILA U POTKULTURI*

Apstrakt: Autor ovoga članka postavlja tezu da su mnogi oblici identiteta (pre svih nacionalni i personalni identitet) danas povezani sa potkulturama. Potkulture su središta alternativnog kulturnog života; one predstavljaju svojevrzne enklave u kojima se oblikuju identiteti. Autor postulira, eksplicira i definiše potkulturni identitet kao posebnu vrstu identiteta, koji se zasniva na značenju stila. U tu svrhu on konstruiše trijadu: potkultura – stil – identitet. Analizom postavljene relacije otkrivaju se kulturni obrasci manjinskih grupa, okupljenih oko sledećih elemenata: pogled na svet, strategije mišljenja, simboličko predstavljanje, vrednosti, verovanja, raspoloženja, ukusi, specifična osećajnost i jezička osobenost. Sociološka analiza pokazuje da su ovi elementi čvrsto povezani sa pripadnošću klasama, slojevima i neformalnim društvenim grupama. Naravno, svaka identitarna osobina nema svoj socijalni ekvivalent – identiteti u potkulturama su pre svega stvar ličnog izbora u procesu personalizacije; oni jesu najbolja manifestacija kulturne različitosti, otpora i alternative.

Ključne reči: identitet, potkultura, socijalna struktura, stil, alternativa, izbor, otpor.

Zašto identiteti, i zašto potkulturni?

Sociološka proučavanja identiteta dosad su se bazirala mahom na istraživanjima koja se tiču procesa globalizacije i problema multikulturalnosti. Pažnju istraživača naročito je zaokupljalo pitanje očuvanja identiteta lokalne kulture u uslovima njenog prožimanja sa stranim kulturama. Sa dosta opreza, pa i straha, gledalo se na uticaje moćnih kultura koje dolaze izvana, najčešće sa Zapada. U vezi sa tim formirala su se različita kolektivna mišljenja o globalizaciji kao procesu ujedinjavanja čovečanstva. Ona su se kretala od romantičarsko-afirmativnih stavova, preko tolerantnih i umerenih, sve do

* Rad sa projekta *Kultura mira, identiteti i međuetnički odnosi u Srbiji i na Balkanu u procesu evrointegracije* (149014D), koji se realizuje na Institutu za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, a finansira ga Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

onih izrazito negativno intoniranih, koji su predstavljali idejnu osnovu antiglobalizacijskih pokreta u svetu.

Velika pažnja danas s pravom se poklanja globalizaciji i njenom uticaju na promenu socijalne, ekonomske i kulturne mape sveta. S obzirom na to da je zapadni, a posebno američki uticaj, vidljiv u svim sferama kulturnog života, na globalizaciju se gleda sa previše pesimističkih tonova. Mnogobrojne rasprave okrenute su odgovoru na suštinsko pitanje, a ono glasi: *kako sačuvati svoju posebnost u okviru tendencije ka globalizaciji a da se ne padne na nivo provincijalizma i izolacije* (Golubović 1999). Na osnovu mnoštva odgovora mogu se izdvojiti dva oprečna karakteristična mišljenja. Na jednoj strani prisutan je nespokoj od zastrašujuće kulturne unifikacije, standardizacije i ujednačavanja. Ti procesi sveukupno brišu boje nacionalnih kultura, a čovečanstvu pretila opasnost, kako prognozira Aleksandar Solženjicin, da postane „dosadno jednoobrazno“. Iz toga slede upozorenja o pogubnosti „nivekirajućeg klatna“ koje pretila da ugrozi raznovrsnost čovečanstva i dovede do „duhovne standardizacije“ sa svim znacima entropije. Suprotno tome, Entoni Gidens (Giddens) iznosi i empirijski dokazuje suprotnu tezu, naime da će dublji efekat globalizacije biti stvaranje veće lokalne kulturne raznolikosti, a ne homogenosti. On podseća na fakat da same Sjedinjene Države predstavljaju suštu suprotnost kulturnoj monolitnosti, budući da se sastoje od mnoštva različitih etničkih i kulturnih grupa. Zbog toga što dejstvuje „naniže“, globalizacija teži promovisanju i obnavljanju lokalnih kulturnih identiteta. Odražavajući šire svetske obrasce, oni se često samosvesno udaljavaju od njih (Gidens 2005: 18-19). Slično razmišlja i Džozef Naj (Nye), po kome doba globalnih informacija može pojačati, a ne oslabiti lokalne kulture, te da će kulturna različitost ostati uprkos proizvodnji određenih sličnosti u ekonomskom i socijalnom smislu. Najbolji primer za to je Japan, koji je postao prva azijska zemlja koja se otvorila prema svetu, pri čemu nije izgubila jedinstvenost i vlastiti identitet. U ovom kontekstu, identiteti lokalnih kultura, u odnosu na globalne identitarne matrice, mogu se svrstati u grupu subkulturnih identiteta.

Postoje brojna istraživanja osnovnih oblika identiteta, kao što su kolektivni, društveni, nacionalni, kulturni identitet i samoidentitet (lični, personalni identitet). Antropološke analize otkrivaju da postoje „identiteti koji su za osudu“ (oni koji su stvoreni samo da bi služili

interesima ekonomske ili političke elite ili agresivnoj politici nekog režima), ali isto tako i identiteti kojima je potrebna zaštita, potvrda i odbrana. Govori se takođe o „dobrim“ i „rđavim“, „miroljubivim“ i „ubilačkim“ identitetima. Svi oni potrebni su da bi nekome ili nekima, između ostalog, ulivali samopouzdanje (Fabijeti, Maligeti, Mateara 2002: 235). Postoje i drugi principi klasifikacije identiteta. V. Dž. M. Mekenzi (Mackenzie), gledajući iz ugla komparativne lingvistike, piše o tzv. *gramatičkom identitetu*, koji se ispoljava kroz lične zamecnice, a posebno „ja“ i „mi“. Međutim, budući da se „ja“ i „moje“ pojavljuju pre „mi“ i „naše“, ovde probija nova vrsta identiteta – *deljeni identitet*. On pokazuje da se naša individualnost može menjati u odnosu na kontekst i da „mi“ odnosi prevagu u društvenom kontekstu. Ispostavlja se da „ja“ nije fiksno i večno, kao što ni „mi“ nije sekundarno i prolazno. Antropolog Mekenzi u nastavku uvodi i sociološku dimenziju, odnosno praktične, „objektivne“ kriterijume identiteta. Tom prilikom afirmiše pojmove „deljeni interes“ i „deljeni prostor“. Pretpostavlja se da oni koji dele kakav interes, dele i određeni identitet, da ne postoji grupa bez interesa. Mekenzi uočava kauzalnu vezu koja postoji između interesa i grupe, pa govori o „interesnoj grupi“ ili o „grupnom interesu“. On je protivnik svodenja interesa na ekonomsko stanovište i zagovornik je „transakcionog“ (sociološkog) shvatanja interesa kao kompleksnog. U kolopletu identitarnog predstavljanja pomešani su različiti identiteti jer pripadnost jednoj identitarnoj skupini ne isključuje pripadnost, ili bar naklonost, nekoj drugoj. Suvislo je, zajedno sa Mekenzijem, primetiti da svako ljudsko biće ima *fiziološki identitet*, da postoji *identitet ličnosti*, a takođe i *politički identitet* kao deo socijalnog identiteta (upor. Mekenzi 2002: 97-115).

Izgleda da se pri svemu zaboravlja na važnu stvar, a to je da se savremena urbana društva, kao većinom multikulturalna, sastoje iz velikog broja potkultura, odnosno subkultura (*Sub Culture*). Svi nabrojani oblici identiteta na neki način dotiču se potkultura, koje emiriraju posebne i različite vidove kulturnog života. Tako, recimo, nacionalni identitet na neki način predstavlja formu potkulturnog identiteta, kao što je i personalni identitet oblikovan u specifičnim uslovima kulturnog života. To nam daje za pravo da ukažemo na potrebu zasnivanja još jednog tipa identiteta, a on se jednostavno može nazvati *potkulturni identitet*. Taj predstavlja bazu za mnoge vrste drugih identiteta.

Istraživanja potkultura iznikla su na tradiciji urbane etnografije devetnaestog veka. Tek u prvim decenijama dvadesetog veka javlja se naučno utemeljen teorijsko-metodološki pristup potkulturama, najpre u radovima čikaških kriminologa i sociologa omladinskih uličnih družina i devijantnih grupa (lopova, kriminalaca, toksikomana). Tokom pedesetih godina proteklog stoleća može se govoriti o ozbiljnijem teorijskom uobličavanju pogleda na potkulturu. O tome svedoče istraživanja omladinskih družina i njihovih subkulturnih stilova, zasnovanih na roditeljskom ili klasnom iskustvu. Karakteristični su radovi A. i F. Koena (Cohen), V. Milera (Miller), G. Mardoka (Murdock), M. Brejka (Brake), Dž. Klarka (Clarke).

Osnovu oblikovanja potkultura predstavlja zajednički način života jedne socijalne grupacije, koji ne predstavlja prostu izolovanost već kulturnu raznolikost. Poseban način života zasnovan je na specifičnom kulturnom obrascu – određenom vrednosnom sistemu, idejama, normama i pravilima ponašanja, izgledu i govoru. Onda kada se suprotstavi vladajućem ili dominantnom modelu kulture, taj način života preobražava se u *kulturni stil*, odnosno *potkulturu*. Potkultura predstavlja skup alternativnih vrednosti, pravila i načina ponašanja, koji se, u načelu, ne moraju suprotstavljati globalnom sistemu. U kontinuitetu celokupnog kulturnog života, potkultura se sagledava kao „kultura u kulturi“ i ne nosi uvek negativnu konotaciju.

Osobenosti koje se ispoljavaju u vezi sa određenim društvenim grupama javljaju se na nivou pravila ponašanja, jezika, vere, odevanja, ukusa, igre, zabave, muzike, sporta. Potkulture se formiraju u odnosu na društvene slojeve, a ništa manje u odnosu na pol, uzrast, profesije i slobodna zanimanja. Sociološki značajna stvar sadržana je u činjenici da potkulture ukazuju na nestajanje ideje celovitosti i da najavljuju simboličko kršenje društvenog reda. Tu je reč o primeni *otpora kroz stil*, o udaljavanju od čovekove druge, tzv. „lažne prirode“ i dolaženju do prave izražajne veštine i autentičnog *podzemnog stila*. O tome piše Dik Hebdidž (Hebdige), misleći prvenstveno na tediboje, mode, rokere, skinhede i pankere. Njihov pokret izaziva cenzuru, figurišući kao osnovni nosilac značenja u potkulturi. Elementi spektakularnosti potkultura stvaraju mogućnost za *subverzivna* čitanja i otkrivanja sakrivenih (šifrovanih) poruka na

sjajnim površinama stila (Hebdiđ 1980: 28-29). Uzroci nastanka potkulture i razlozi pristupanja potkulturi nisu uvek racionalni i zato ih ne treba bez ostatka tražiti u sferi racionaliteta. Potkulture veoma često nastaju bez posebnog planiranja, a delanje im je usmereno ka cilju koji svoj *raison d'être* zasniva na bekstvu od anonimne svakodnevice ispunjene dosadom, duhovnom prazninom i bezličnošću.

Sociologija potkulture polazi od empirijski signifikantne činjenice da potkulturu ne čini skup bilo kojih, izolovanih i malobrojnih karakteristika, već samo onih koje obrazuju dugoročne, relativno kohezivne kulturne sisteme. Njihova klasifikacija može se vršiti po različitim osnovima: roda, pola, nacije, klase, profesije. Najčešće podele potkultura bile su one po pojedinim oblastima kulture (jezik, umetnost, religija, moral, moda, sport), zatim s obzirom na vremensku dimenziju (antička, srednjovekovna, novovekovna, renesansna, moderna, postmoderna), a takođe i po osnovu generacija i pojedinih stoleća. Osnovna podela potkultura u sociologiji odnosi se na fizičke društvene nosioce, pa tako govorimo o omladinskoj, seoskoj i gradskoj, radničkoj, građanskoj, istočnjačkoj i zapadnjačkoj, kapitalističkoj i kolonijalističkoj potkulturi. U teritorijalnom, geokulturnom, smislu moguće je izdvojiti tipove evropske i balkanske potkulture, koji se izdvajaju u pogledu specifikacije načina života i vizije sveta ljudi koji žive na tim prostorima. Širom sveta mogu se naći brojni primeri potkultura, među kojima su, recimo, sistem religioznih bratstava u sredozemnoj Italiji i Španiji, engleski huligani, napredni intelektualci, masoni, ljubitelji filma. Ove primere navode trojica italijanskih antropologa, polazeći od potkultura shvaćenih kao „mreže“ značenja koja su zajednička za određene pojedince (ali ne i za ostale) u okviru šireg konteksta značenja (odnosno „kulture“) kojem te iste osobe ipak pripadaju (v. Fabijeti i ostali 2002: 251-252).

Potkultura kristalizuje, opredmećuje i prenosi grupno iskustvo, a formira se izvan centralnih političkih tokova. Ona se može analitički raščlaniti i definisati na sledeći način: a) u odnosu na univerzalnu kulturu, potkultura predstavlja relativno zaokrugljenu, samosvojnu i identitarnu celinu; b) nju čine vrednosti, pravila i norme koje članovi grupe usvajaju i praktikuju na duže vreme, slede i produžavaju; c) potkulture reprezentuju osobenosti socijalnih grupa, slojeva i njihovih položaja; d) potkulturne grupe su kreatori i vlasnici različitih stilova (Božilović 2004: 53-54). Treba naglasiti da se

potkultura kao socio-kulturni fenomen najdirektnije nadovezuje na *značenje stila*. Stil predstavlja konotaciju određene kulture. Ako se način života može pripisati jednoj široj društvenoj zajednici ili socijalnoj grupaciji, onda stil obeležava karakteristiku manjih društvenih grupa – takozvanu strategiju Ja, kojom akter kroz potkulturu obeležava sebe i definiše lični identitet. Stil predstavlja osnov identitarnih razlika pojedinaca i manjih društvenih grupa, to jest slojeva. Identitet je najjednostavnije i najlakše odrediti preko stila koji pojedinac gradi, usvaja ili prenosi. A ono što predstavlja stil je ništa drugo do *delatnost stilizacije* – „aktivno organizovanje predmeta sa aktivnostima i stanovištima koja proizvode celovit grupni identitet, koji se oblikuje kao koherentan i osoben stav o sopstvenom postojanju u svetu“ (Klark, Hol, Džeferson, Roberts 1985: 66).

Izborom stila do identiteta

Ovde možemo formirati trijadu: *potkultura – stil – identitet*. Ona nema jednosmeran, već ima kružni tok. To znači da se identitet iskazuje kroz potkulturu kao značenje stila, da stil predstavlja spoljašnju manifestaciju identiteta, i da oba faktora skupa grade potkulturu sa nizom prepoznatljivih karakteristika proisteklih iz kulturnih obrazaca manjinskih grupa: strategije mišljenja, pogleda na svet, vrednosti, verovanja, normi, pravila ponašanja, sklonosti, senzibiliteta, ukusa, simboličkog predstavljanja, raspoloženja, specifične osećajnosti i jezičke osobenosti (argo, žargon, sleng). Ako bismo sve to nazvali *unutrašnjim indikatorima identiteta*, onda bi *spoljašnje indikatore* predstavljali sledeći činioci: fizički izgled (odevanje, ukrašavanje, frizura), vidljive manifestacije ponašanja, držanje, pobunjenički imidž, izbor muzike, veštine, rituali i svetkovine. Pri tom, ne treba gajiti iluziju da su vam, po saznanju ovih opštosti, vrata potkulture širom otvorena. Prividna jasnoća reči „potkultura“ ne može sakriti istinu da je ona „zatrpana tajanstvenošću“ (Hebdiđ) i da, osim tajnovitosti, ona nagoveštava čitav niz maglovitih pojmova, kao što su masonske zakletve i Podzemlje.

S obzirom na to da stil nije jednoznačna i nepromenljiva već istorijski relativna kategorija, ni subkulture ne predstavljaju večne, monolitne i okamenjene, već promenljive i relativno difuzne društvene grupe. One ne obuhvataju samo etničke ili jezičke grupacije

unutar jednog šireg društvenog okvira. Kao veoma široke po obimu, subkulture, piše Gidens, mogu obuhvatiti naturaliste, Gote, hakere, hipike, Rastafarijance, ljubitelje hip-hopa ili navijače fudbalskog kluba. Neki ljudi, prema istaknutom britanskom sociologu, mogu sebe jasno identifikovati sa određenom subkulturom, dok se drugi mogu slobodno kretati između više različitih subkultura (Gidens 2003: 27). To je izvodljivo i realno moguće jer se vrednosti i norme, iako duboko ukorenjeni, vremenom mogu menjati.

Kulturni stil predstavlja osnovnu formu kroz koju se oblikuju različiti identiteti, ponajviše personalni. Kroz stil probija individualnost, kreativnost, neponovljivost i osećajnost koje afirmišu jednu ličnost, dajući joj prepoznatljivost koja nije značajno istaknuta u identitetima kakvi su, na primer, etnički, nacionalni i kolektivni. U pravu su oni koji kažu da je identitet *metafora za prepoznatljivost*. Takođe i oni po kojima je stil sâm čovek, s napomenom da se čovek ne rađa sa stilom. Stil se, kao i kultura, uči, oblikuje i nadgrađuje. Pripadnost jednom stilu, orijentaciji, tendenciji specifikuje se subkulturom kojoj pojedinac teži ili pripada. Potkulturni stilovi predstavljaju najbolju manifestaciju kulturne različitosti. Oni po definiciji pripadaju alternativni u kulturološkom smislu reči. Ukratko: potkulture su središta u kojima omladina gradi stilove života; one predstavljaju svojevrsne kulturne enklave u kojima se oblikuju identiteti.

Društveni poredak modernog doba može se najbolje razumeti preko šire shvaćenog *životnog stila*, koji ukazuje na praktične razlike u svakodnevnom životu. Različitost u odnosu na Drugog proizilazi iz, kako bi rekao K. Gerc (Geertz), „obimnih opisa“ značenja onih stvari koje predstavljaju deo društvenog statusa i identiteta. Pojam životnog stila moguće je konstituisati preko izraza kao što su „identitet“, „izbor“ i „samoostvarenje“. On je kao pojava najdirektnije povezan sa modernim društvom. Životni stilovi nisu ništa drugo do ustaljeni načini kombinovanja određenih aspekata svakodnevnog života, na jednoj, i društvenih i simboličkih vrednosti, na drugoj strani. Po Dejvidu Čejniju (Chaney), stilovi predstavljaju obrasce delanja koji diferenciraju ljude i on ih vidi kao „načine poigravanja identitetom“ (Čejni 2003: 60). Pošto se poimanje stila života povezuje sa simboličkom praksom u savremenosti, očigledno je da stil ne treba tražiti u predmetnosti materijalnog sveta. Njegove odrednice vezane su prevashodno za društveno i simboličko značenje koje je utkano u mnogostrukost svakodnevice.

Kulturni stil, koji je povezan sa funkcionisanjem života u svakodnevlju, predstavlja podlogu, ali istovremeno i formu, odnosno manifestaciju životnog stila. Oba stila, životni i kulturni, tiču se načina oblikovanja identiteta i predstavljaju društvene okvire identitarnih osobina. Zanimljiv je način na koji Hebdidž, pozivajući se na Barthe (Barthes) komparacije reklamnne slike i „nevine“ novinske fotografije, vidi razliku između potkulturnih i „normalnih“ stilova. „Potkulturene stilske celine – te izrazite kombinacije odeće, igre, argoa, muzike itd. – stoje u približno istom odnosu prema konvencionalnijim obrascima (‘normalnim’ odelima i kravatama, sportskoj odeći itd.) kao reklamna slika prema manje svesno konstruisanoj novinskoj fotografiji“ (Hebdidž 1980: 100). Ovo je izrečeno u duhu sentence Umberta Eka (Eco) da svaki predmet može da se sagleda kao znak.

Nalazeći se na tragu Hebdidžovog zapažanja da se identitet kroz potkulturu iskazuje kao značenje stila, dužni smo da se detaljnije pozabavimo relacijom koju tvore potkultura i identitet. Neophodno je definisati osnovne pojmove i napraviti jasnu pojmovnu distinkciju.

Sociološko određenje potkulture ostaje nepotpuno bez utvrđivanja njenog odnosa sa vladajućom ili dominantnom kulturom. Hebdidž u potkulturi prepoznaje „oblik otpora u kojem se doživljene kontradikcije i primedbe vladajućoj ideologiji posredno predstavljaju kroz stil“ (1980: 128). Međutim, potkulture nisu direktni rivali vladajućoj kulturi, pa je moguće govoriti o izvesnom vidu njihove koegzistencije. U odnosu na legitimnu (vladajuću, opštu, dominantnu) kulturu, one predstavljaju alternativne moduse života i obrasce ponašanja. U sklopu relacije vladajuća kultura – potkultura ova druga se određuje kao alternativa u odnosu na prvu, dominantnu ili etabliranu kulturu. *Alternativa*, koja je određena drugošću, „ocrtava prostor opozicionog, izobličnog, generacijski suprotstavljenog mentaliteta, napadajući normalne vrednosti, odbijajući time društvenu ulogu koju tradicionalna i roditeljska kultura nameću mladima i generacijama koje dolaze“ (Medak 2004: 16).

Sociologe zanimaju prevashodno *potkulturene grupe*, ali one se konceptualno mogu definisati preko stila, vrednosti, ideologije i značenja jer su ove kategorije esencijalne odrednice potkulture kao fenomena. Prema tome, postoji povezanost između grupe i njenog simboličkog oblika predstavljanja i to na način da kulturni oblici već postoje, a da ih grupa jednostavno preuzima. Na ovoj hipotezi Majkl

Brejk zasniva lično viđenje potkulture. Za njega potkulture nisu ništa drugo do „sistemi značenja, oblici izražavanja stilova života koje razvija grupa podređene strukturalne pozicije kao odgovor vladajućem sistemu značenja koji prikazuje njihove pokušaje da reše strukturalne protivrečnosti nastale u širem društvenom kontekstu“ (Brake 1985: 8). Ova definicija sadrži dva strukturalna aspekta: prvi je sociološki i odnosi se na *pripadnost grupi*, dok je drugi, kao kulturološki i hermeneutički, baziran na analizi *značenja kulture*. Potkulturni identitet pripada grupi *kolektivnih* identiteta, ali se, s obzirom na slobodu izbora (stila) od strane individua, ne isključuje iz oblasti *individualne* identifikacije. Šire gledano, svaki ljudski identitet je, po rečima Ričarda Dženkinsa (Jenkins), *socijalni* identitet po tome što se *identitet odnosi na značenja*, a ona su uvek stvar konvencije i inovacije (Jenkins 1997: 4).

Potkulturu ne odlikuje ona energija koju poseduje protivkultura (*Counter Culture*). Ona demonstrira određeni stil i na taj način pokazuje kojoj simboličkoj zajednici pojedinac pripada, koje osećajne navike podržava a koje sputava i kažnjava. *Emotivna struktura* čini osnovu mikrostrukture potkulturnog omladinskog stila, a nju, piše R. Marić, odlikuju „snažni izlivi sklonosti“ i „izrazita energija odbojnosti“. Inače pripadnici potkulture opredeljeni su za posebna interesovanja; oni se posvećuju izabranoj oblasti, razvijaju zajedničku istoriju i oblikuju slične emotivne navike. Na taj način grade simboličke svetove posebnih sklonosti i poistovećuju se sa odabranim sadržajima snažnije nego sa opšteprihvaćenim vrednostima zajednice. Potkulturni stil prostire se kao nekakvo polje simboličke akcije, a čine ga sledeći osnovni elementi: a) *imidž*, to jest spoljašni izgled, b) *muzika*, koju gotive akteri potkulture, c) *pojava*, kao držanje, gestovi i izrazi, d) *žargon*, odnosno poseban rečnik, izgovor, skriveni smisao koji prenosi poruku i štiti tajanstveni svet (Marić 1998: 159-190). Razlikujući stilove po navedenim osobenostima mi zapravo prepoznajemo pripadnost pojedinim potkulturama: bitnika, tediboja, modova, rokera, skinheda, pankera, metalaca, rejvera. Njima valja pridodati i potkulture sa drugačijim interesovanjima i angažovanjima: teozofe, okultiste, homoseksualce i transvestite, jogi-vežbače i vegetarijance, narkomane i lečene alkoholičare. U potrazi za vlastitim identitetom ili „ja“, mnogi se priključuju neformalnim grupama, zajednicama, sektama i ostalim šarolikim skupinama koje nazivamo potkulturama.

Oslanjajući se na rezultate kulturoloških istraživanja u okviru kulturnih studija (*Cultural Studies*) – antropologije, psihologije, lingvistike, semiologije, etnografije, muzikologije – sociolozi, ponajviše predstavnici interakcionizma, posvećuju naročitu pažnju strukturalnim problemima društva u kojem potkulture obitavaju, alternativnim oblicima društvenih delatnosti ukorenjenih u klasnoj kulturi i načinu osmišljavanja slobodnog vremena. Sociologija otkriva realne društvene okvire u kojima se formiraju pogled na svet, vrednosti, pravila, običaji, značenja i simboli. Ona istražuje društvene odnose koji determinišu nastajanje određenih subkulturnih grupacija. Sociološki gledano, potkultura predstavlja osobenu *neformalnu društvenu grupu*. Potkultura podrazumeva zajednički stil života koji se razlikuje od vladajućeg kulturnog obrasca, a proizilazi iz specifičnog životnog opredeljenja, potreba i vrednosti koje dele njeni pripadnici. Razume se da takva grupacija ima mnogostruke socijalne reference. Većina socioloških istraživanja tokom druge polovine prošloga veka usmeravala je pažnju na klasne dimenzije potkultura. Sociologe je posebno interesovala relacija koju sačinjavaju *dominantna kultura, roditeljska kultura i potkultura*. Naime, analiza svake potkulturne grupe je najmanje dvostruko artikulisana – prema roditeljskoj ili podređenoj kulturi i prema dominantnoj ili hegemonij kulturi. U ovom trouglu potkultura ima status srednjeg balansirajućeg člana.

Određujući kulturu kao način života grupe ili klase, sa čitavim arsenalom ideja, značenja i vrednosti otelotvorenih u institucijama, društvenim običajima i navikama, Džon Klark sa grupom saradnika ne propušta da istakne kako su klase osnovne grupe modernih društava. Iz tog razloga oni potkulture identifikuju u „kulturno-klasnim konfiguracijama“, a razumevaju ih kao svojevrstne kulturne pod-sisteme. Istraživanja potvrđuju da potkulture uvek prave balans prema dominantnim kulturama, s jedne strane, i roditeljskim kulturama, s druge. U krajnjoj instanci, potkultura će, bez obzira na suštinske razlike od roditeljske kulture kojoj zvanično pripada, ipak u svojim „osnovnim interesima i aktivnostima“ imati nešto zajedničko sa ovom kulturom. Na primer, boemska kultura avangarde u gradovima, uz sve razlike u odnosu na roditeljsku kulturu urbane inteligencije srednje klase, deliče sa njom modernizovan izgled i standarde obrazovanja (Klark i ostali 1985: 22-25). U najrazličitijim interakcijama individua sa stilovima i vizijama života formiraju se potkulturni identiteti.

Identitet kao prepoznavanje sebe

Pojam identiteta nije lako odrediti s obzirom na njegovu multidimenzionalnu prirodu. On je samo naizgled jasan jer se pod njim podrazumevaju vrlo različite stvari. Mnogo je nauka i disciplina koje zakoračuju u njegov prostor. Ipak, postoje stvari u vezi sa njim koje nisu sporne. Identitet je etimološki ukorenjen u latinskoj reči *idem*, što znači „isto“. U sociološkom smislu on predstavlja proces poistovećenja pojedinca sa određenom društvenom grupom ili skupinom (počevši od porodice, preko lokalne zajednice i regije, sve do čovečanstva). U današnjoj eri globalizacije i multikulturalizma mogućnost očuvanja identiteta (što će reći: posebnosti, svojevrsnosti, različitosti, drugosti, prepoznatljivosti, sopstva, originalnosti) dobija prvorazredan značaj.

Postoje razne vrste identiteta, a sociologiju posebno interesuju socijalno-klasni, etnički, verski (konfesionalni), nacionalni, rodni, generacijski i kulturni identitet. Prema karakteru teme koju smo izabrali (ili koja je nás izabrala) ovde istaknuto mesto zauzima *kulturni identitet*. On se sociološki definiše kao „samosvest pripadnika jedne grupe koja istorijski nastaje i razvija se u zavisnosti od kriterijuma koje ta grupa uspostavlja u odnosima sa drugim društvenim grupama“ (Stojković 1993: 26). Kultura podrazumeva zajedničku tradiciju, verovanje, običaje, mitove, vrednosti i simbole, pa se identitet zasnovan na kulturi prepoznaje po vrednosnim sadržajima koji su grupisani oko zajedničke istorije, religije, jezika, folkloru, mitologije, prava, običaja, umetnosti. Pošto se narodi, kao etničke grupe, po tim elementima razlikuju jedni od drugih, često se kulturni identitet poistovećuje sa etničkim identitetom. Na taj način dolazi do menjanja sadržaja i karaktera samog pojma kulture. Kultura se, naime, od cilja, norme i ideala pretvara u sredstvo kojim se manipuliše i koje služi parcijalnim i pragmatiskim potrebama određenih grupa, odnosno politike i ideologije. Stoga je važno istaći da, ma koliko identitet podrazumeva očuvanje osobenog i specifičnog (na planu društva, kulture i ličnosti), traganje za etničkim i nacionalnim korenima identifikacije ne isključuje automatski opšte, univerzalne, i civilizacijske vrednosti. Prisećam se reči Predraga Matvejevića, koje je on izrekao dosta davno, postulirajući ih u vidu nekakve teze ili teorijskog stava. Poenta je, ukratko, u tome da nacionalna kultura u načelu vredi

onoliko koliko je doista kultura, to jest vredna je u onoj meri koja izražava identitet naroda kome pripada, povezujući ga istovremeno sa kulturama sveta. Ovde bi mera ili etalon nacionalnoj potkulturi bila kultura sâma (kao metafizički fenomen, ideal i vrednost).

U sociološkom i kulturnoantropološkom diskursu, *identitet* se može odrediti kao *istovetnost* po kojoj je neko biće jednako samom sebi, znači specifično u nekim shvatanjima, vrednostima i očekivanjima. Identitet je istovremeno i *stanje* i *proces*, a određen je pripadanjem nekom načinu i *stilu života*. U svakom slučaju, povezan je sa *socijalnom strukturom* i *društvenim grupama*. Najvažnija osobina identiteta jeste *osećaj pripadnosti*, shvaćen kao deo ljudskog osećanja sigurnosti. Zato ni iz jedne vrste identiteta ne treba isključivati značenje sopstvenog „ja“, koje sadrži konotaciju vlastitosti iliti ličnog identiteta. U traganju za identitetom uvek je prisutan čin pronalaženja onog personalnog unutar kolektiva, a kolektivna dimenzija tiče se rodne, nacionalne, profesionalne, generacijske, verske pripadnosti.

Novi društveni pokreti, a sa njima i savremene teorije društva, ne vide u političko-intelektualnim strujanjima, kao nekada, samo ekonomski interes. Najnovija interesovanja okrenuta su pitanjima uobličavanja identiteta kroz susrete kultura, sa naglaskom na značaju simboličkog predstavljanja. Sve skupa zaogrnuo je kategorijama vrednosti, kulturnih potreba, kvaliteta života i ličnog zadovoljstva. Polazi se od toga da se danas proširuje polje slobode i ličnog izbora, pri čemu se čoveku pruža mogućnost da postane ono što sam od sebe napravi. U skladu sa formiranjem i promenama *samoidentiteta* donose se odluke o tome, kako bi rekao Gidens, ne samo *kako ćemo postupati*, nego i *ko ćemo biti*. Drugim rečima, radi se o procesu izgradnje sopstva (*self*), ali ne u smislu stvaranja čistog ega, već sopstva građenog na komunikaciji i društvenom iskustvu i interakciji pojedinca sa društvenom okolinom. Po Gidensovim rečima, kako uticaj tradicije i običaja opada na svetskom nivou, menja se i osnova našeg identiteta – naše osećanje sopstva (Gidens 2005: 72). I onda, dakle, kada se čini da identitet postaje isključiva svojina i stvar pojedinca, rezultat lične aspiracije, afiniteta i izbora, presudnu ulogu u poslednjoj instanci ostvaruju faktori kulturnog miljea i društvene strukture.

Multikulturalizam kao kulturni projekt moderne društvene zajednice polazi od prava na različitost, a jedna od njegovih vodećih postavki tiče se pitanja identiteta i njegovog priznavanja. U pojmu

kulturnog identiteta direktno se sučeljavaju potrebe za univerzalizacijom opštih vrednosti (civilizacijski sloj) uz neminovno poštovanje svih osobenosti (kulturni nivo). Kulturni identitet povezuje određenu grupu ljudi sa istim ili sličnim sklonostima, idejama i stremljenjima. Osnov identifikacije počiva na svesti o zajedničkim karakteristikama (jezik, običaji, moralne norme, tradicija, vrednosti, obrasci ponašanja). Sociolozi ovu vrstu identiteta povezuju sa pripadnošću grupi, budući da ona omogućava pojedincu da svoj identitet najpre *stekne*, da ga *održava* i, napokon, da ga *promeni*. U tom kontekstu kulturni identitet postaje važno pitanje nauke sociologije. On se danas ispoljava najčešće kroz najrazličitije oblike potkulturnog grupisanja. U složenim društvima potkulture predstavljaju ishodišta različitih identiteta kao alternativnih stilova života. One označavaju začetke i puteve novih modela pluralističkog kulturnog razvoja i komuniciranja (v. Koković 1997: 270). Čini se važnim povezati identitet sa kulturnim promenama. Nemoguće je menjati kulturu a da polje identiteta ostane netaknuto. Kao što se kultura ne može odrediti kao stanje i muzejska vrednost, isto tako ni identiteti nisu nekakve okamenjene tvrđave u koje se ne može ući i iz kojih se ne može izaći. Naprotiv. Kulturne promene podrazumevaju i određene identitarne pomake. Valter Bil (Bühl) je kulturu definisao kao sposobnost za *stvaralačke promene*, ali je opseg promena vezao za zajedničku generativnu (identitarnu) matricu. U tom smislu on je kulturu shvatio kao „stalno delujući kreativitet“ uz eksplicitnu tvrdnju da kultura predstavlja „identitet u promeni“ (Bühl 1987: 164).

Potkulturni identitet je jedna od brojnih varijanti kulturnog identiteta. On je direktno vezan za potkulturu i sa njom deli zajedničku sudbinu. Naučna istraživanja ovih međusobno povezanih društvenih fenomena ne sežu u neku daleku prošlost. Prvi sociološki obrisi u istraživanjima ovoga tipa, kao što je rečeno, nalaze se u radovima pripadnika čikaške škole, s kraja XIX na XX vek. Čikaški sociolozi prvi su primenili *interakcionističku paradigmu* u analizi života svakodnevnih zajednica. Simbolički interakcionizam je docnije, van svake sumnje, oblikovao savremenu *sociologiju svakodnevice* koja ispituje interakciju i konkretizuje veze između pojedinca i društva, a bavi se takođe istraživanjem pratećih kategorija kao njihovih posrednika. Najznačajnije su kategorije situacije i potkulture. Istraživači čine kopernikanski obrt – njihova pažnja preusmerava se

sa devijanata na nedevidjante, društvo. Interakcionistička „teorija etikiranja“ nadovezuje se na istraživanja marginalnih i kriminalnih grupa u okviru čikaške škole, ali stavlja jasniji naglasak na neposredne interakcije. Time su udareni temelji jedne *sociologije potkulture*, koja vremenom proširuje svoj opseg i domašaj sa istraživanja delinkventnih i kriminogenih grupa na šire shvaćene omladinske potkulture, a zatim na rasne i etničke manjine, žene, homoseksualce, narkomane. Potkulture otada ne nose isključivo vrednosno negativan predznak. Jednostavno, uviđa se činjenica da je društvo razloženo na mnoštvo malih, relativno autonomnih kulturnih podsvetova. Pažnja istraživača sve više se usredsređuje na pojam i značenje identiteta. Pri tom potkulturne skupine postaju polja omladinskog grupisanja u kojima se formiraju različiti oblici alternativnog kulturnog života (v. Spasić 2004: 110).

Čini se da su potkulture pravo mesto identitarnog grupisanja. Kao manjinske kulturne grupe one uobličavaju, kako bi Kastels (Castells) rekao, *identitet za otpor*. Otpor može imati različite forme. Najčešće je reč o vrsti pasivne rezistencije, mada nisu isključeni ni aktivni, agresivni vidovi otpora. Od prezira, prkosa, podsmeha, ironije, parodije, sarkazma ili, jednostavno, keženja on, dakle, može zadobiti i nasilan oblik (odbijanje, opstrukcije, demonstracije, diverzije, fizički izlivi besa na ljudima ili stvarima). U slučajevima radikalnijeg ekstremizma, potkulture prelaze u kontrakulture. Ipak, otpor se najpre dovodi u vezu sa potkulturnim i identitarnim razlikama, koje započinju najpre na porodičnom ognjištu, u intimi porodičnog života. Tu se radi, po mišljenju Hebdidža, o *alternativnom identitetu* mladih pripadnika potkulture, koji pokušavaju da pronađu smisao između roditeljske kulture i vladajuće ideologije. Potkulturni identitet karakterišu *subverzivne implikacije stila*. Ovaj se prepoznaje po statusu i značenju revolta, neprikrivenom Odbijanju, čak uzdizanju zločina u umetnost. U miljeu potkulturnog života „najsvetovnijji predmeti“, kao što su zihernadla, zašiljena cipela i motocikl, preuzimaju simboličnu dimenziju. U stilovima sačinjenim od svetovnih predmeta izdvaja se dvostruko značenje: „ispravan“ svet upozorava na njihovo zlokobno prisustvo (kao „prisustvo razlike“), dok za one koji ih pretvaraju u ikone ti predmeti postaju oznake *zabranjenog identiteta*, izvori vrednosti. Odbijanje se, prema tome, vezuje za neku vrednost, najčešće subverzivnu (upor. Hebdidž 1980: 13-15).

Impresivan je način na koji R. Marić objašnjava delovanje mladih u uobličavanju slike sopstvene kulture u savremenosti. Sadržaji potkulturnih aktivnosti mladića i devojaka odvijaju se u rasponu između *izbora* i *otpora*. Aktivnosti su usmerene na otpor, pri čemu nosioci potkulture odabiraju subverzivne znake, priklanjaju se „izazovu nezavisne proizvodnje“ i očuvanja simboličkog sveta. Potkulturni self sadrži određen stepen „simboličke agresije“, usmeren na oblikovanje osobenog ukusa mladih. Sve je začinjeno „bezobraznim igrama“ izrugivanja autoritetu, otkazivanjem poslušnosti i zbunjivanjem „protivnika“ stila. Državna birokratija, oličena u institucijama koje mogu da kontrolišu „drskost“ mladih, odmerava razlike, sankcioniše nasilje, učvršćuje hijerarhije uticaja i prilagođava zakone delovanja interesima privrženih. U subverzivnim stilovima omladinske potkulture postoje dve faze: jedna je *izazivanje autoriteta* strogog dušebrižnika, *protivljenje propisima* dosadnog konteksta, *nipodaštavanje* odbojnih pravila, *ignorisanje* „bajatog sadržaja“, a drugu čini doživljaj *zadovoljenja*, *samoprihvatanja* i *opuštanja* u „svom“ svetu među „istomišljenicima“. Značajno je da istovremeno akteri oblikuju ritual *približavanja cenjenim osobama*, poštuju *odabrane vrednosti*, stvaraju *prihvatljiv stil* i *cene uzor* i *smislen model ponašanja* u potkulturnoj zajednici (upor. Marić 2002: 206-209).

Postoje originalna shvatanja identiteta, koja se u određenom kontekstu mogu pripisati specifičnostima potkulturnog života. Jedna od osobenih teorija kulture i identiteta može se prepoznati u „neo-tribalizmu“ francuskog antroposociologa Mišela Mafezolijsa (Maffesoli). Mafezolijeva sociologija u celosti zagovara jednu veliku rehabilitaciju svakodnevnog, koja se ogleda u potpunom i konačnom odsustvu vrednovanja. Zanimljiv je pristup kojim on pokazuje kako u novom, postmodernom izdanju „pleme“ zauzima mesto klase. Postmodernost karakteriše fragmentacija na heterogene grupacije koje se okupljaju oko nekih pojedinačnih vrednosti, životnih stilova i praksi, oblikujući takozvane *afektivne kolektivite*. U primerima „novih plemena“ mogu se identifikovati potkulturne skupine, a to su: sportski klubovi, društva u kafiću, klubovi sportskih navijača i obožavatelja zvezda, grupe za pritisak, hobi-udruženja, lokalne političke organizacije. U tim grupama, krhkim i nestalnim, autor ne vidi posebno integrisane društvene entitete, već prepoznaje način i postupke koji predstavljaju kolektivni napor pojedinca da se

samodefiniše i konstituiše vlastiti identitet. Ovaj identitet je u pravom smislu *situacioni* jer podleže stalnom (re)konstruisanju. Mafezolijev pohvalan opis „neotribalizma“, u kome se stavlja naglasak na fleksibilne, emancipatorske i razotuđujuće potencijale „novih plemena“ (*alias* potkulturnih skupina – N. B.) kritikuju i dovode u pitanje drugačije koncepcije nekih autora. Tako, na primer, Zigmund Bauman u okviru novih oblika subkulturnog udruživanja ukazuje i na mogućnost nasilnog i netolerantnog zajedništva – takmičenja, suparništva, mržnje (upor. Spasić, 231).

Sve okolnosti i nevolje u vezi sa identitetima i identifikacijom imaju svoju razvojnu liniju i mogu se sagledati istorijski. U *tradicionalnom* društvu, u kojem je središte celokupnog života bio srodnički sistem, mesto pojedinca u grupi nije imalo naročitu važnost. *Moder-nost* je bitno obeležena nastajanjem „drugosti“ i postojanjem različitih mogućnosti. *Postmodernizam* odbacuje identitet „ja“ u ime uspostavljanja *odnosa* („Ja potpuno nestaje u odnosima“ – K. Ger-gen), ali se sa postmodernizmom javljaju ambivalentnost, heterogenost, multiplicitet, različitost i otvorenost perspektiva (v. Golubović 1999). Potkulturni identiteti u savremenim uslovima postaju čvrne tačke identitarnog oblikovanja svesti pojedinaca i grupa. Oni su inkorporisani u oba osnovna pola identifikacije, to jest u personalni identitet, kao „subjektivni“ aspekt, i kolektivni identitet, kao „objektivni“ aspekt procesa identifikacije. Poznato je da je izbor potkulturnog stila u principu slobodan, vođen emocijama i duboko ličan, međutim i sâm personalni karakter identifikacije zasnovan je na objektivnim činiocima socio-kulturne sredine. Rečju, kolektivni identiteti predstavljaju objektivnu osnovu personalnih identiteta i samoidentiteta, a potkulturni identiteti igraju ulogu nekakvog srednjeg, balansirajućeg člana. Oni predstavljaju vezivno tkivo koje integriše društvenu i personalnu stranu procesa identifikacije.

Literatura

- Božilović, Nikola (2004) *Rok kultura*. Niš: Studentski kulturni centar.
- Brake, Michael (1985) *Comparative Youth Culture*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Bühl, Walter L. (1987) *Kultur-wandel: Für eine dynamische Kulturosoziologie*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Čejni, Devid (2003) *Životni stilovi*. Beograd: Clio.
- Fabijeti, Ugo/Maligeti, Roberto/Matera, Vinčenco (2002) *Uvod u antropologiju (od lokalnog do globalnog)*. Beograd: Clio.
- Gidens, Entoni (2003) *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet.
- Gidens, Entoni (2005) *Odbegli svet. Kako globalizacija preoblikuje naše živote*. Beograd: Stubovi kulture.
- Golubović, Zagorka (1999) *Ja i drugi: antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*. Beograd: Republika.
- izvor <http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/99/jaidrugi/6.html>
- Hebdiđ, Dik (1980) *Potkultura: značenje stila*. Beograd: Rad.
- Jenkins, Richard (1997) *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*. London: Sage.
- Klark, Džon/Hol, Stjuard/Džeferson, Toni/Roberts, Brajan (1985) „Potkulture kulture i klasa“. *Potkulture/1*, Beograd: IIC SSO Srbije.
- Koković, Dragan (1997) *Pukotine kulture*. Beograd: Prosveta.
- Marić, Ratka (1998) „Potkulturni stil kao polje simboličke akcije“. Beograd: *Sociologija*, br. 2, vol. 40, 159-190.
- Marić, Ratka (2002) „Govor potkulturnih stilova“. Beograd: *Iskustva*, br. 11-12 (IV), 202-221.
- Medak, Tomislav (2004) „Društvenu subverziju zamenjuju životni stilovi“. Beograd: *Pop kult*, br. 6 (I).
- Mekenzi, V. Dž. M. (2002) „Deljeni identitet“. U: Čupić, Čedomir, *Politička antropologija*. Beograd: FPN u Beogradu/Čigoja štampa, 97-116.
- Spasić, Ivana (2004) *Sociologije svakodnevnog života*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Stojković, Branimir (1993) *Evropski kulturni identitet*. Niš: Prosveta.

IDENTITY AND THE MEANING OF STYLE IN SUBCULTURE

Summary

The author of this article advances the thesis that many forms of identity (primarily national and personal identity) are today connected with subcultures. Subcultures are the core of the alternative cultural life; they represent particular enclaves in which identities are shaped. The author postulates, explains and defines the subcultural identity as a special kind of identity, based on the meaning of style. For that purpose, he constructs the triad: subculture – style – identity. By analyzing the stated relation he discovers the cultural patterns of the minority groups gathered round the following elements: views on the world, strategies of thinking, symbolic representation, values, beliefs, moods, tastes, specific sensibility and language distinctiveness. Sociological analysis shows that these elements are tightly connected with belonging to classes, layers and informal social groups. Of course, every identifying characteristic does not have its social equivalent – identities in subcultures are, in the first place, the matter of one's own choice in the process of personalization; they are the best manifestation of cultural diversity, resistance and alternative.

Keywords: identity, subculture, social structure, style, alternative, choice, resistance.